

ADİLƏ TARIYEL QIZI ABDULLAYEVA

**CƏMİYYƏTDƏ
İNFORMASIYA MƏDƏNİYYƏTİNİN
FORMALAŞMASINDA KİTABXANALARIN İŞTİRAKI**

3356.01 - Kitabxanaşünaslıq, bibliografiyaşünaslıq və kitabşünaslıq

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı-2017

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Abuzər Ali oğlu Xələfov

Tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər:

Vəli Hüseyn oğlu Əliyev

AMEA-nın müxbir üzvü, tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Nadir İslam oğlu İsmayılov

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat:

Azərbaycan Respublikası Prezidenti

yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
“Tarix” kafedrası

Müdafiə 07 aprel 2017-ci il tarixdə saat 12:00-da AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu nəzdində yaradılmış Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, İstiqlaliyyət küç. 26.

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat 01 mart 2017-ci ildə göndərilmişdir.

Birdəfəlik Dissertasiya

Şurasının elmi katibi,

ilahiyat üzrə fəlsəfə doktoru:

Z.A.Əbilova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Son illərdə Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinə keçidi təmin etmək məqsədilə dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın təmin edilməsi, milli informasiya resurslarının yaradılması, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafı, bütün sahələrdə yeni texnologiyaların geniş tətbiqi, informasiya təhlükəsizliyi və azadlığının müdafiəsi, global informasiya fəzasına integrasiyanın genişləndirilməsi üzrə çox mühüm işlər görülmüş, dövlət əhəmiyyətli addımlar atılmış və ümumiyyətlə, bu istiqamət dövlət siyasətinin prioritetlərindən birinə çevrilmişdir.

Informasiya cəmiyyətinə keçid mərhələsində ən vacib məsələlərdən biri artmaqda olan informasiya axınında müasir texniki vasitələri tətbiq etməklə lazımlı informasiyanı, yeni bilikləri əldə etmək bacarığına yiyələnməkdir. Hər hansı tədris, elmi, istehsalat və digər fəaliyyəti yüksək səviyyədə icra etmək üçün ilk növbədə əlaqədar informasiyaları toplamaq, əldə etmək, emal və təhlil etmək, onu mənimsəmək və istifadə etmək zəruridir. Bu informasiyalar müxtəlif mənbələrdən əldə edilir. Müasir dövrdə hər bir şəxs, tələbatçı ehtiyac duyduğu informasiyanı mənimsəmək üçün müəyyən səviyyədə mədəniyyətə malik olmalıdır. Bu tələbatdan da “informasiya mədəniyyəti” anlayışı meydana gəlmişdir.

Bu gün Azərbaycan cəmiyyətində bir sıra cəmiyyət üzvləri, sosial qruplar arasında informasiya bərabərsizliyi və informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması imkanlarında məhdudiyyətlər mövcuddur. Xüsusən də paytaxtdan regionlara doğru bu daha aydın təzahür edir. Biliklərə və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarına marağın olmaması şəxsin intellektual və yaradıcı qabiliyyətini, onun iqtisadi və sosial fəallığını azaldır, təhsil almaq, bir çox onlayn və distant xidmətlərdən istifadə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Ona görə də cəmiyyətin bir sıra sferalarında insanlar müvafiq informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması istiqamətində çoxsaylı problemlərlə qarşılaşır, öz informasiya tələbatını tam şəkildə ödəyə bilmir.

Hazırda kitabxana şəraitində informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması və inkişafı mexanizmini araşdırmaq, bu prosesdə kitabxanaların tarixi rolunu və vəzifələrini müəyyənləşdirmək ən aktual məsələdir. Tədqiqat işində Azərbaycanda informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılmasında mühüm sosial institut, bilik mərkəzi kimi cəmiyyətin maariflənməsində böyük əhəmiyyət kəsb edən kitabxanaların iştirakı araşdırılmış, onların bu prosesdə əvəzsiz xidmətləri tədqiq edilmişdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. İnformasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması problemi bugünkü Azərbaycan cəmiyyəti üçün çox aktual məsələ olduğu üçün bu problem müxtəlif sahələrin mütəxəssisləri tərəfindən tədqiq edilmişdir. Müvafiq aspektlər üzrə sosioloqlar, filosoflar, iqtisadçılar, hüquqşünaslar, pedaqoqlar, jurnalistlər, texnoloqlar informasiya mədəniyyəti sahəsində araşdırmalar aparmışlar. Hazırda çox aktual olan informasiya mədəniyyəti problemi bir sıra aspektlərdə araşdırılsa da, Azərbaycanda informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması problemi kitabxana kontekstində tədqiq edilməmişdir.

Azərbaycan alimlərindən kitabxanaşünaslıq elminin banisi, ölkəmizdə kitabxana işi tarixinin ilk tədqiqatçısı, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, Əməkdar elm xadimi, tarix üzrə elmlər doktoru, professor A.Xələfov özünün bir sıra elmi əsərlərində, kitab və məqalələrində¹ informasiya cəmiyyəti, informasiya mədəniyyəti problemlərindən, kitabxanaların bu prosesdə iştirakının zəruriliyindən bəhs etmişdir.

Bundan əlavə BDU-nun Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin tanınmış alimləri- tarix ü.e.d., prof., Əməkdar mədəniyyət işçisi X.İsmayılovun müasir dövrdə kitabxanaların metodik təminatı, kitabxana menecmentinin əsasları, kitabxana işinin təşkili və idarə edilməsinə dair əsərlərində²; tarix ü.e.d., prof. B.Allahverdiyevin Azərbaycan kitabşünaslığının, kitab mədəniyyətinin inkişafı, kitab tarixinə dair tədqiqatlarında; fizika - riyaziyyat e.ü.f.d., dos. A.Qurbanovun müasir kitabxana-informasiya fəaliyyəti, elektron kitabxanaların, elektron sənəd arxivlərinin yaradılması³, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin iqtisadiyyatına dair elmi əsərlərində⁴; pedaqogika

¹ Xələfov A.A. Kitabxana və cəmiyyət: monoqrafiya /elmi red. L. Məmmədova, K. Aslan. Bakı: Azər nəşr, 2011, 348 s.; Kitabxanaşünaslığın tarixi və metodologiyası: dərslik /elmi red.: K.Aslan, red. E.Əhmədov. Bakı, "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2014, 552 s.; Kitabxanaların kompüterləşməsinin əsasları. Bakı, 2007, 199 s. (həmmüəllif Qurbanov A.); İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin xüsusiyyətləri və problemləri //Respublika, 17 aprel, 2002, s.6.; İnformasiya cəmiyyəti və kitabxana işi //Bakı Universitetinin xəbərləri (humanitar elmlər seriyası), 2004, №3- s.316-327.; İnformasiya xidməti //Kitabxanalar biliklər cəmiyyətində (ikidilli Azərbaycan-Rusiya layihəsi). Bakı, 2006, s.64-74.; İnformasiya cəmiyyəti və kitabxanaşünaslığın müasir problemləri //Kitabxanaşünaslıq və informasiya, 2010, № 1, s.9-14.

² İsmayılov X.İ. Müasir dövrdə kitabxanaların metodik təminatının bəzi məsələləri //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, 2012, № 2.(31), s. 9-17.; Kitabxana menecmentinin əsasları: dərs vəsaiti.Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2005, 200 s.; Kitabxana işinin təşkili və idarə edilməsi: ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı: Nurlar NPM, 2010, 327 s.

³ Qurbanov A.İ. Elektron kitabxanalar informasiya cəmiyyətinin əsas fenomenidir /A.Qurbanov //Kitabxanaşünaslıq və informasiya: Elmi-nəzəri praktiki jurnal, 2013, № 3.(12), s.26-31.

⁴ Qurbanov A.İ., P.F.Kazimi, N.N.İsmayılova Kitabxana-informasiya fəaliyyətinin iqtisadiyyatı: (Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti). Bakı: Mütərcim, 2012, 308 s.

ü.f.d., dos. K.Aslanın müasir cəmiyyətdə informasiya mədəniyyəti¹, bədii ədəbiyyatın təbliği problemləri, nəşriyyat işinin aktual problemləri, kitab və mütaliə məsələlərinə dair elmi əsərlərində; pedaqogika ü.f.d., dos. N.İsmayilovun bibliografiyaşünaslığın inkişafı, kitabxanaların bibliografik fəaliyyətinə, Azərbaycan respublikası regionlarının kitabxana-informasiya resurslarının yerləşməsinin, inkişafının nəzəri və təcrübi məsələlərinə dair əsərlərində²; filol.ü.e.d. A.Əliyeva-Kəngərlinin informasiya cəmiyyətində “Onlayn” xidmətlər, elmimizin informasiya təminatı, AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının fəaliyyətinin müxtəlif istiqamətlərinə dair elmi məqalələrində, kitablarında³; tarix ü.f.d., prof., Əməkdar mədəniyyət işçisi K.Tahirovun Azərbaycan Milli Kitabxanasının yaranması, inkişafı və fəaliyyətinə, Azərbaycan kitabxanaşünaslığının mühüm problemlərinə dair elmi əsərlərində⁴; pedaqogika ü.f.d., dos. E.Əhmədovun kitabxanaşünaslıq tədqiqatları, kitabxana qanunvericiliyinin tarixi⁵, uşaq və məktəb kitabxanalarında ölkəşünaslıq kataloq-kartotekasının təşkili metodikası, özəl ali məktəb kitabxanalarında informasiya xidmətinə dair⁶ elmi tədqiqatlarında, pedaqogika ü.f.d., dos. M.Məmmədovun ali məktəblərdə kitabxana işinin təşkili, kitabxanalarda kitabxanalararası abonement sisteminin tarixi

¹Aslan K. Müasir cəmiyyətdə informasiya mədəniyyəti //Kitabxanaşünaslıq və İnformasiya: Elmi-nəzəri praktiki jurnal 2013, № 3 (12), s.32-49.

²İsmayilov N.İ. Bibliografiyaşünaslıq üzrə elm və tədris mərkəzi //Kitabxanaşünaslıq və informasiya: Elmi-nəzəri praktiki jurnal, 2012, № 3.(9), s.59-68.; Kitabxana-Informasiya resurslarının yerləşməsinin nəzəri və təcrübi məsələləri //Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya, 2010, № 1, s. 67-78.; Библиотечно-библиографические и информационные ресурсы Азербайджана: этапы развития, состояние и пути совершенствования, Lambert Academic Publishing, 2013, 292 с.; Развитие отраслевых библиотечных и информационных ресурсов в Азербайджане //Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya : elmi-nəzəri metodik və təcrübi jurnal, 2004, № 2, s.84-91.

³Əliyeva-Kəngərli A. İnformasiya cəmiyyətində “Onlayn” xidmətlər //Respublika, 2004, 11 sentyabr, s.6.; Müasir Azərbaycanda elmin informasiya təminatı və kitabxanalar /elmi red. A.Xələfov, red. C.Cəfərzadə. Bakı: Elm NPM, 2007, 394 s.; Müstəqillik dövründə Mərkəzi Elmi Kitabxananın fondlarının formalaşması: inkişafı və təkmilləşdirilməsi tendensiyaları (tədqiqat materialları əsasında) //Kitabxanaşünaslıq və informasiya, 2010, № 1, s.32-39.

⁴Tahirov K.M. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının tarixi (1923-2008-ci illər) /elmi red.: A.Xələfov. Bakı: Ulu, 2009, 218 s.; Dünya milli kitabxanaları. M. F. Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası: dərs vəsaiti. Bakı, Bakı Universiteti, 2013, 211 s.: portr., cədv., 22 sm.; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası 2010-cu ildə virtual rejimdə xidmət sahəsinə daha çox üstünlük vermişdir //Kitabxana.az: Müstəqil elmi, metodiki və praktiki jurnal, 2011, № 2-3, s.7-9.; M.F.Axundov adına Milli Kitabxana yeni əsrin başlangıcında //Xalq qəzeti, 2008, 30 yanvar, s.6.; M.F.Axundov adına Milli Kitabxananın beynəlxalq əlaqələri //Kitabxanaşünaslıq və İnformasiya: elmi-nəzəri praktiki jurnal, 2011, № 1, s. 32-40.; Milli Kitabxananın müasirləşməsində əsaslı dönüş dövrü //Xalq qəzeti, 2013, 6 noyabr, s. 5.

⁵Əhmədov E. Kitabxana qanunvericiliyi tarixindən //Kitabxanaşünaslıq və informasiya, 2011, № 1, s. 41-44.

⁶Əhmədov E., Hacıyeva V. Özəl ali məktəb kitabxanalarında informasiya xidmətinin bəzi xüsusiyyətləri //Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya, 2000, № 1, s. 64-70.

inkişafı, müasir vəziyyəti və perspektivlərinə dair əsərlərində informasiya cəmiyyətində elektron kitabxanaların fəaliyyəti, kitabxana-informasiya resurslarının inkişafı və təbliği, kitabxanalarda həyata keçirilən bir çox iş proseslərində informasiya mədəniyyətinin müxtəlif komponentləri araşdırılmışdır.

Texnika ü.e.d., prof., Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) həqiqi üzvü, AMEA-nın akademik-katibi, AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun direktoru R.Əliquliyevin bir sıra elmi əsərlərində kitablar, məqalələr və broşürlərində, konfrans materiallarında AMEA-nın İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu tərəfindən “İnformasiya cəmiyyəti” seriyası altında nəşr edilən ekspres-informasiya nəşrlərində¹ informasiya cəmiyyətinə müxtəlif yanaşmalardan təriflər verilmiş, insanların informasiya cəmiyyətinə hazırlığı, informasiya mədəniyyətinin mahiyyəti və formalaşdırılmasının bəzi aspektləri, fərdlərin informasiya mədəniyyəti indikatorlarının işlənməsi, informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin formalaşdırılması məsələləri informasiya cəmiyyəti quruculuğunun vacib aspektlərindən biri kimi araşdırılmışdır.

Mütəxəssislər tərəfindən informasiya mədəniyyəti və onun strukturu ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar təhlil edilmiş, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması istiqamətində aparılan işlər tədqiq edilmişdir. Şəxsiyyətin informasiya mədəniyyətinə informasiyanın qəbulu, yadda saxlanması, emalı, təhlükəsizliyi və təqdim edilməsi mədəniyyətlərinin məcmusu kimi baxılmış və həmin struktura uyğun indikatorlar təklif edilmişdir. Həmçinin informasiya əsrində mövcud olan informasiya təhlükələri və onların insanın mənəvi-psixoloji sağlamlığına neqativ təsirləri də araşdırılmışdır. Cəmiyyətdə informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyətinin formalaşdırılmasına dair təkliflər verilmiş, informasiya mədəniyyəti və atalar sözlərinin qarşılıqlı əlaqəsi tədqiq edilmiş, informasiya mədəniyyəti yönümlü atalar sözlərinin meydana gəlməsinin vacibliyi öyrənilmişdir. Müasir informasiya texnologiyalarının son nailiyyətlərinin tətbiqi ilə internet-jurnalistikanın yaranma zərurəti və təkamülü məsələlərinə toxunulmuş,

¹ Əliquliyev R., Mahmudov R. İnformasiya asılılığı problemləri və onlarla mübarizə yolları. Bakı: İnformasiya texnologiyaları nəşriyyatı, 2009, 62 s.; Internetin tənzimlənməsi problemləri. Bakı: İnformasiya texnologiyaları nəşriyyatı, 2010, 115 s.; İnsanların informasiya cəmiyyətinə hazırlığı və onlarda informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılmasının bəzi aspektləri //Təhsildə İKT, 2010, №2, s.10-27.; İnformasiya mədəniyyəti: mahiyyəti və formalaşdırılması problemləri //İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2010, №1, s.14-22.; Fərdlərin informasiya mədəniyyəti indikatorlarının işlənməsi //İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2013, №2(8), s.3-12.; Şəxsiyyətin informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılmasında təhsil sisteminin vəzifələri //Azərbaycan məktəbi, 2012, № 4, s.31-38.

onun formalaşması istiqamətində mövcud olan bir sıra problemlər və onların həlli yollarının bəzi aspektləri öyrənilmişdir.

Həmçinin bir sıra ali məktəblərin mütəxəssisləri, AMEA-nın müvafiq institutlarının alim və tədqiqatçıları tərəfindən informasiya mədəniyyəti problemi müxtəlif aspektlərdən tədqiq edilmişdir.

Dünya təcrübəsinə nəzər salsaq Rusiyada ilk dəfə “informasiya mədəniyyəti” anlayışına 1988-ci ildə gənc nəslin informasiya mədəniyyətinin tədqiqinə həsr edilmiş Q.Q.Vorobyovun¹ kitabında rast gəlmək olar. Burada şəxsiyyətin informasiya mədəniyyəti- humanist ideyaların, mənəvi dəyərlər sisteminin, informasiya mühitində fərdi keyfiyyətlərin və şəxsin mövqeyinin, dərketmə, əməkdaşlıq, qarşılıqlı fəaliyyət və yeni informasiyalı həyat tərzinin reallaşmasında özünü göstərən keyfiyyətlərin məcmusu kimi şərh edilir. Lakin konseptual səviyyədə informasiya mədəniyyəti A.İ.Rakitov², E.P.Semenyuk³, L.A. Pronina⁴, E.A. Smaqina⁵, N.İ.Qendina⁶, N.B. Zinavyova⁷ və başqalarının əsərlərində sosial və tarixi aspektdə tədqiq edilmişdir. Bu elmi əsərlərdə informasiya mədəniyyəti anlayışı tarixi inkişaf dövründə insanın, cəmiyyətin və ya onun müəyyən hissəsinin informasiya ilə müxtəlif növ iş proseslərində: informasiyanın əldə edilməsi, toplanması, emalı və işlənməsi, yeni informasiyanın yaradılması, biliyə çevrilməsi və təcrübədə tətbiqi sahəsində kamilləşməsi səviyyəsi kimi qiymətləndirilir.

Amerika və Avropada daha çox A. Loyd⁸, N.P.Tomas, R.C.Şeri, L.F.Lori⁹, P.Qodvin¹⁰, P.Durisin¹¹, T.Stoner, S.Laninq¹, G.Buş² və başqa

¹ Воробьев Г.Г. Твоя информационная культура. Москва: Молодая гвардия, 1988, 303с.

² Ракитов А.И. Философия компьютерной революции. Москва: Политиздат.,1991, 286 с.

³ Семенюк Э.П. Информационная культура общества и прогресс информатики //Научные и технические библиотеки, 1994, № 1, с.1-8.

⁴Пронина Л.А. Информационная культура как фактор развития информационного общества // Аналитика культурологии, 2008, №10, с. 21-38.

⁵ Смагина Е.А. Проблемы формирования информационной культуры студентов. Балашиха: ИСЭПиМ, 2010, 118 с.

⁶Гендина Н.И. Формирование информационной культуры личности: теоретическое обоснование и моделирование содержания учебной дисциплины. Москва, 2006, 149 с.

⁷Тиновьева, Н.Б. Информационная культура личности: Введение в курс /под ред. И.И. Горловой. Краснодар, 1996, 135 с.

⁸Lloyd A. Information Literacy Landscapes: Information Literacy In Education. Workplace And Everyday Contexts, 2010, 209 p.

⁹Thomas N.P., Sherry R.C., Lori L.F. Information literacy and information skills instruction: applying research to practice in the 21st century school library. Santa Barbara, Calif.: Libraries Unlimited, 2011, 261 p.

¹⁰Godwin P. Information literacy beyond library 2.0. London: Facet Pub., 2012, 268 p.

¹¹Durisin P. Information Literacy Programs :Successes and Challenges. N.Y., 2013, 249 s.

alimlərin informasiya mədəniyyəti nəzəriyyəsi, informasiya mədəniyyətinin tədrisi, informasiya mədəniyyəti mühiti və informasiya mədəniyyəti bacarıqlarının formalaşması üzrə yazdığı əsərlərdə informasiya mədəniyyəti anlayışı kompleks tədqiq edilmiş, tarixi aspektdən informasiya mədəniyyətinin keçdiyi inkişaf mərhələləri araşdırılmış, bu istiqamətdə kitabxanaların rolu müəyyənləşdirilmiş və informasiya mədəniyyəti şəxsin uğurlu professional və qeyri-professional fəaliyyətinin mühüm faktoru kimi izah edilmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq, hazırkı tədqiqat işinə qədər Azərbaycan kitabxanalarının informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında mühüm mərkəz kimi iştirakı problemi ayrıca elmi təhlilə cəlb olunmamışdır. İnformasiya mədəniyyətinin formalaşmasında kitabxanaların iştirakı məsələləri yerli müəlliflərin sadalanan əsərlərində geniş və ümumiləşdirilmiş şəkildə deyil, səthi formada əks olunduğundan, aparılmış bu tədqiqat işi yenidir.

Tədqiqatın mənbəşünaslıq bazası. Tədqiqat prosesində Azərbaycan Milli Kitabxanasının, AMEA-nın Mərkəzi Elmi kitabxanasının, İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun, “ADA” Universiteti kitabxanasının fondunda və onlayn məlumat bazalarında mühafizə edilən informasiya mədəniyyəti, onun komponentləri, informasiya mədəniyyəti təhlükəsizliyi üzrə nəzəri və metodik ədəbiyyatdan (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində), rəsmi sənədlərdən, dövrü nəşrlərdən, həmçinin Rusiya Milli Kitabxanasının Elektron Dissertasiya Fondunun virtual oxu zalı vasitəsilə dissertasiyalardan, internet resurslarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Mövzunun işlənməsi prosesində müəllif “informasiya mədəniyyəti” anlayışını təhlil etmiş, şəxsiyyətin formalaşmasında onun rolu və funksiyalarını araşdırmış, Azərbaycan cəmiyyətində informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında çox mühüm rol oynayan, lakin az öyrənilmiş kitabxanaların tarixən bu prosesdə iştirakı və əhəmiyyətini elmi-nəzəri tələblər səviyyəsində tədqiq etməyə çalışmışdır.

Dissertasiyada qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd zəngin elmi-nəzəri və metodik ədəbiyyatlar əsasında informasiya mədəniyyəti anlayışının yaranması və formalaşmasından başlayaraq onun müasir informasiyalaşdırılmış cəmiyyətdə yeni inkişaf mərhələlərinə qədər keçdiyi tarixi inkişaf yolunu

¹Lanning S. Concise Guide to Information Literacy, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, LLC, 2012, 100 p.

²Bush G. Thinking around the corner: The power of information literacy//Phi Delta Kappan, 90.6 (2009), p. 446-447.

müəyyənləşdirmək, Azərbaycanda informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında kitabxanaların iştirakını və əhəmiyyətini, bu istiqamətdə kitabxanaların fəaliyyətində baş verən inkişaf meyllərini, yeni iş üsullarını ümumiləşdirmək, qazanılmış uğurları və mövcud problemləri aşkara çıxarmaq, problemlərin həlli yollarını araşdırmaqdan ibarətdir.

Mövzunun tədqiqində müəllif aşağıdakı elmi vəzifələrin yerinə yetirilməsini məqsəd qoymuşdur:

- Azərbaycanda informasiya mədəniyyətinin formalaşması və inkişafı tarixini araşdırmaq;

- İnformasiya mədəniyyətinin formalaşmasında kitabxanaların tarixi rolunu tədqiq etmək, onun aktual və potensial imkanlarını aşkara çıxarmaq;

- Tədqiqata cəlb olunmuş problemin nəzəri cəhətdən öyrənilmə səviyyəsini müəyyənləşdirmək;

- Elektron Azərbaycan hökumətinin formalaşması şəraitində kitabxanaların keçdiyi tarixi, texnoloji və modern inkişaf mərhələlərini öyrənərək onun əldə etdiyi qabaqcıl təcrübəni ümumiləşdirmək;

- Müasir təhsil təcrübəsi kontekstində informasiya mədəniyyətinin formalaşması amilləri və xüsusiyyətlərini kitabxana vasitəsi ilə açmaq;

- Kitabxanaların oxucu kontingentinin əsas keyfiyyətlərini- təhsili, peşəsi, yeni texnologiyalardan, yeni xidmətlərdən və elektron resurslardan istifadə bacarığına görə təhlil edib onların informasiya tələbatının xüsusiyyətlərini və informasiya mədəniyyətinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək;

- Mütəxəssis-informatorun (kitabxanaçı) və subyekt- informasiya istifadəçisinin (oxucu) fəaliyyətinə münasibətdə informasiya mədəniyyətinin formalaşması xüsusiyyətlərini göstərmək;

- Hazırda kitabxanalarda informasiya mədəniyyətinin formalaşması və tədrisi ilə bağlı həyata keçirilən iş metodlarını müəyyənləşdirib, onları işıqlandırmaq, qabaqcıl dünya təcrübəsini təbliğ etmək və bu sahədə mütərəqqi iş üsullarının kitabxananın gələcək fəaliyyətində istifadə edilməsi zərurətini əsaslandırmaq;

- Kitabxanaların informasiya mədəniyyətinin formalaşması sahəsində qazandığı təcrübələri tarixi aspektdən təhlil etmək, ümumiləşdirmək və gələcək perspektivləri müəyyənləşdirmək.

Tədqiqat obyekti elm, təhsil, bilik, mədəniyyət və informasiya məbədi olan Azərbaycan kitabxanaları və informasiya mədəniyyətidir.

Tədqiqatın predmeti isə Azərbaycan kitabxanalarının informasiya mədəniyyətinin formalaşması sahəsində fəaliyyətinin tarixi aspektdə öyrənilməsidir.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyada biliklər cəmiyyətində informasiya mədəniyyətinin inkişafının mühüm mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsi, hər bir mərhələnin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin tədqiqində və dünya təcrübəsinin araşdırılmasında elmi-tarixi ümumiləşdirmə, tarixi məntiqi-nəzəri təhlil metodu tətbiq edilmişdir.

Azərbaycan kitabxanalarının informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında iştirak tarixini, müasir vəziyyətini və inkişaf perspektivlərini öyrənmək məqsədilə tərəfimizdən elmi-nəzəri ədəbiyyatın təhlili aparılmış, kitabxanaların müvafiq sahədəki fəaliyyəti təhlil edilmiş, əldə edilən nəticələr qarşılıqlı şəkildə müqayisə olunaraq, ümumiləşdirilmişdir.

Tədqiqatda eyni zamanda kompleks tədqiqat metodlarından, o cümlədən sistemli yanaşma, statistik, müqayisəli təhlil, həmçinin sosioloji tədqiqat (anket-sorğu) metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakı müddəalarla izah olunur:

- Dissertasiya işi çoxsaylı rəsmi sənədlər, nəzəri, elmi-təcrübi, faktiki və dünya təcrübəsinə əsaslanan materialların ilk dəfə elmi dövriyyəyə daxil edilməsi əsasında tarixi təhlil və elmi-tarixi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə etməklə cəmiyyətdə informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında Azərbaycan kitabxanalarının yeri və funksiyalarını, keçdiyi tarixi inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirən və nəzəri təhlil edən, müasir inkişaf istiqamətlərini araşdıran ilk tədqiqat əsəridir;

- Dissertasiyada ilk dəfə olaraq Azərbaycanda kitabxana işinin fəal şəkildə inkişafı ilə əlaqədar kitabxanaların modernləşdirilməsi, informasiya tələbatlarının maksimum və operativ şəkildə ödənilməsində təqdim edilən elektron resurslar, elektron kataloq və elektron kitabxanalar, onlayn məlumat bazaları, internet resurslarından istifadənin formalaşdırdığı bilik, bacarıq və vərdislər sosioloji metodlarla təhlil edilmiş, həyata keçirilən bir sıra yeni fəaliyyət növlərinin (məsələn, reklam-informasiya fəaliyyəti, multimedialı xidməti, virtual sifariş, telekonfranslar və s.) əsas inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, yeni fəaliyyət növlərində informasiya mədəniyyətinin mühüm komponentləri aşkar edilmiş və onların oxucuların informasiya mədəniyyəti səviyyəsinin yüksəlməsinə mühüm təsiri elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- İnformasiya mədəniyyətinin formalaşmasında Azərbaycan kitabxanalarının fəaliyyətində mövcud problemlər araşdırılmış və onların həlli istiqamətində görülə biləcək işlər müəyyənləşdirilmişdir;

- Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq kitabxanaçı kadrların informasiya mədəniyyəti problemləri də araşdırılmış, cəmiyyətdə informasiya mədəniyyə-

tinin formalaşmasında kitabxanaların iştirakının müəyyənləşdirilməsində yüksək informasiya mədəniyyətinə malik olan yeni peşəkar kitabxanaçılar nəslinin hazırlanmasının əhəmiyyəti qeyd edilmişdir;

- İlk dəfə olaraq informasiya mədəniyyətinin formalaşması sahəsində Azərbaycan kitabxanalarının inkişaf prioritetləri irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın təcrübə əhəmiyyəti. Tədqiqat prosesində əldə edilmiş nəticələrdən, irəli sürülən təklif və tövsiyələrdən aşağıdakı istiqamətlərdə istifadə edilə bilər:

- Respublikada fəaliyyət göstərən müxtəlif tip əsaslı kitabxanalarda (xüsusən də akademik, elmi kitabxanalarda) informasiya mədəniyyətinə dair məşğələlərin tədrisində;

- İnformasiya mədəniyyətinin müxtəlif aspektlərdən tədqiqinə (Məsələn, kitabxanaçı-biblioqrafların informasiya mədəniyyəti, oxucuların informasiya mədəniyyətinin xüsusiyyətləri, kitabxanalarda həyata keçirilən müxtəlif fəaliyyət istiqamətlərində informasiya mədəniyyətinin komponentlərinin və s.) həsr edilmiş yeni elmi-tədqiqatların aparılmasında;

- Kitabxanaçı kadrlar hazırlayan ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində, o cümlədən Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsində, Bakı Humanitar Kollecinə (əvvəlki adı Bakı Mədəni-Maarif Texnikumu), eləcə də bir sıra ixtisaslar üzrə müxtəlif ali təhsil ocaqlarında “İnformasiya mədəniyyətinin əsasları” adlı ixtisas fənninin tədrisində, distant təhsil prosesində, müvafiq dərsliklər və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında;

- Kitabxana işçilərinin ixtisasartırma sistemində;

- Kitabxana-informasiya sahəsinin yeni inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasında və s.

Tədqiqatın aprobeasiyası. Dissertasiyanın məzmunu, əsas müddəaları və nəticələri öz əksini müəllifin respublika və xarici ölkələrdə çap etdirdiyi elmi məqalələrdə, müxtəlif elmi konfranslardakı məruzələrin tezislərində, BDU-nun Kitabxanaşünaslıq kafedrası, AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının elmi seminarlarındakı məruzələrdə tapmışdır.

Dissertasiya işinin mövzusu ilə əlaqədar müəllifin 11 elmi məqaləsi, 6 konfrans materialı çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil (hər fəsildə 2 yarımfəsil), nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. İşdə cədvəl, şəkil və diaqramlardan istifadə edilmişdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmetindən, qarşıda duran məqsəd və vəzifələrdən, işin elmi yeniliyindən, təcrübi əhəmiyyətindən, tədqiqat metodlarından və aprobeiasiyasından danışılır.

“İnformasiya cəmiyyəti: xüsusiyyətləri və problemləri” adlanan birinci fəsil 2 yarımfəsildən ibarətdir: “İnformasiya cəmiyyətinin təşəkkül-formalaşma dövrü: tarixi-hüquqi aspekt” və “Mədəni-tarixi dəyərlər sistemində informasiya azadlığı və informasiya təhlükəsizliyi məsələləri”.

“İnformasiya cəmiyyətinin təşəkkül-formalaşma dövrü: tarixi-hüquqi aspekt” adlanan birinci yarımfəsildə Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin təşəkkül-formalaşma dövrü tarixi-hüquqi aspektdə tədqiq edilmiş, informasiya cəmiyyətinin xüsusiyyətləri və problemlərindən, onun yaradılmasında dövlət siyasətinin prioritetlərindən, mədəni-tarixi dəyərlər sistemində informasiya azadlığı və informasiya təhlükəsizliyindən bəhs edilmişdir.

Məlumdur ki, informasiya cəmiyyətinə keçid üçün əlverişli şəraitin yaradılmasında dövlət aparıcı rol oynayır və bu sahədə onun fəaliyyətinin əsasını qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi təşkil edir. Bu məqsədlə ilk yarımfəsildə 1991-ci ildə yenidən dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi müddətdən bu günə qədər Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinə keçid üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına birbaşa və ya bilavasitə təsir edən bütün qanunlar, fərman və sərəncamlar, dövlət proqramları, layihələr və digər normativ-hüquqi sənədlər təhlil edilərək ümumiləşmə aparılmışdır.

Tədqiq edilmiş rəsmi sənədlərdən aydın görmək olur ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından¹ başlamış bütün qanunlar, qəbul edilmiş fərman və sərəncamlar, dövlət proqramları və digər normativ hüquqi sənədlər yalnız bir məqsədə-insanların mədəni sərvətlərdən istifadə etmək və məlumat əldə etmək, biliklərə yiyələnmək sahəsində hüquq, vəzifə və azadlıqlarını müəyyənləşdirən, Azərbaycan dövlətinin siyasi məqsəd-

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi - referendumla qəbul edilmişdir. 27 noyabr 1995-ci ildən qüvvəyə minmişdir : 24 avqust 2002-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsi - referendumla qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə : 18 mart 2009 cu il tarixdə ümumxalq səsverməsi - referendumla qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə : 13 dekabr 2005 -ci il tarixli № 7 - IIIKQD Konstitusiya Qanunu ilə edilmiş əlavələrlə. Bakı, Qanun, 2014, 63 s.

lərindən biri olan informasiya cəmiyyətinə keçid, onun inkişafı¹, bu cəmiyyətdə yaşamaq üçün ölkədə əlverişli şəraitin yaradılmasına, milli və dövlət informasiya sistemlərinin təşkilinə, informasiya resurslarının formalaşdırılması, dövlət orqanlarının bu istiqamətdə fəaliyyətinin idarə edilməsinə, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində ölkənin milli maraqlarını təmin edən beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə və əhaliyə elektron xidmətlərin daha effektiv və operativ təşkilinə xidmət edir. Müəyyən edilmişdir ki, ilk dəfə olaraq bu dissertasiya işində informasiya cəmiyyətinin hüquqi bazası ətraflı nəzərdən keçirilmiş, 25 illik tarixi dövr ərzində hərtərəfli araşdırma aparılmış və özündə 50-dən çox rəsmi dövlət sənədini əhatə edən samballı informasiya bazası formalaşmışdır. Bu da öz növbəsində ölkədə informasiya cəmiyyətinin bərqərar olması, onun yaratdığı imkanlardan vətəndaşların, cəmiyyətin, dövlətin inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsi, ölkənin davamlı və dayanıqlı tərəqqisi, İKT-nin dövlət idarəçiliyində hərtərəfli tətbiqi, habelə sosial-iqtisadi və mədəni sahələrin inkişafına təkan verən iqtisadi sektor kimi inkişaf etdirilməsində maraqlı olan dövlət siyasətinin, dövlət mövqeyinin mühüm göstəricisidir.

“Mədəni-tarixi dəyərlər sistemində informasiya azadlığı və informasiya təhlükəsizliyi məsələləri” adlı II yarımfişildə Azərbaycan mühitində mədəni-tarixi dəyərlər sistemində informasiya azadlığı, informasiya əldə edilməsi hüququ ilə bağlı həm respublika qanunvericiliyində, həm də beynəlxalq aləmdə mövcud olan çoxsaylı hüquqi normalar araşdırılmış, təhlil edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, müvafiq informasiya olmadıqda, insan nə oxumaq, nə işləmək, nə siyasi həyatda iştirak etmək hüququnu, nə də ki, ümumiyyətlə öz haqlarını qoruya və müdafiə edə bilməz. Hər bir insan informasiyaya açıq yol əldə etməlidir. Yalnız bu halda insan tam şəkildə azad ola bilər. İnformasiya azadlığı nəinki dövlət orqanlarının sorğuya cavab olaraq informasiyanı təqdim etməsi, həmçinin onların özlərinin mövcud resurs və imkanlardan istifadə edərək, ictimaiyyətin geniş marağını doğuran sənədləri çap edib yaymasını nəzərdə tutur.

Həmçinin Azərbaycanda internet şəbəkəsinin inkişafı, informasiya təhlükəsizliyi, xüsusilə də internetdən istifadə və informasiya mübadiləsi zamanı meydana çıxan təhlükəsizlik məsələləri, onun təmin olunması problemi kompleks şəkildə öyrənilmişdir. Qeyd edilir ki, informasiya təhlükəsizliyi bir praktiki fəaliyyət sahəsi və bir elmi tədqiqat istiqaməti kimi son bir neçə onillikdə formalaşmış, “verilənlərin mühafizəsi”, “kompyuter

¹ Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya // Azərbaycan, 2014, 3 aprel, s.3-4.

təhlükəsizliyi”, “şəbəkə təhlükəsizliyi” və nəhayət, “informasiya təhlükəsizliyi” adlarını daşımışdır.¹ Elektron dövlət (e-dövlət) ideyasının həyata keçirilməsində müəyyən mərhələləri arxada qoymuş ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, e-dövlət quruculuğunda qarşıya çıxan əsas və ən çətin məsələlərdən biri yeni şəraitdə fəaliyyət göstərən dövlətin etibarlı informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Qlobal informasiya cəmiyyəti şəraitində e-dövlətin informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi problemi beynəlxalq, kompleks və sahələrarası xarakter kəsb edir və onun ideal həlli (verilən zamanətlər baxımından) müvafiq elmi-metodoloji bazanın mükəmməllik səviyyəsindən birbaşa asılı olur.²

Bu yarımfəsildə informasiya təhlükəsizliyi sahəsində bir sıra alimlərin təqdim etdiyi prinsiplər işıqlandırılmış, mövcud problemlər və onların həlli istiqamətində qarşıda duran vəzifələrdən danışılmış, bir sıra tövsiyələr verilməmişdir.

II fəsil “İnformasiya mədəniyyəti və onun formalaşdırılması” adlanır.

“İnformasiya mədəniyyəti” anlayışının məzmunu və mahiyyəti: icmal-tarixi təhlil” adlı birinci yarımfəsildə informasiya mədəniyyəti anlayışının məzmunu və mahiyyəti barədə məlumatlar tarixi aspektdə təhlil edilib ümumiləşdirilmiş, informasiya mədəniyyətinin əsas komponentləri və şəxsiyyətin informasiya mədəniyyətinin yüksəlməsinə təsir edən başlıca amillər araşdırılmışdır. Qeyd olunur ki, informasiya mədəniyyəti anlayışı formalaşana qədər ilk öncə “informasiya savadlılığı”, “informasiya səriştəsi”, “kompyuter savadlılığı” və başqa anlayışlar daha geniş vüsət almışdır.³

Müəyyən edilmişdir ki, tarixən cəmiyyətdə informasiya mədəniyyəti primitiv formada mövcud olmuş, informasiya inqilabları səviyyəsində təzahür etmiş və müəyyən mərhələlərdən keçmişdir.⁴ I informasiya inqilabı hələ çox qədim zamanlarda insanlar arasında informasiya mübadiləsinin əsasını təşkil edən nitqin meydana gəlməsi və inkişafı ilə baş vermişdi. Bu zaman insanlar görmə və eşitmə vasitəsilə əldə etdikləri informasiyanı şifa-

¹ Мельников В.П., Клейменов С.А. Информационная безопасность и защита информации. Москва: Academia, 2006, 330 с.

² Əliquliyev R.M., İmamverdiyev Y.N. E-dövlətin informasiya təhlükəsizliyi: aktual tədqiqat istiqamətləri //İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2010, №1, s.3-13.

³ Основы информационной культуры Версия 1.0 : электрон. учеб. Пособие /В.П. Казанцева, Т. А. Вольская, Е. М. Згурская и др.; ред. Е. Г. Кривоносова, Красноярск: ИПК СФУ, 2008, 142 с.

⁴ Савчук Л.Н. Информационная культура на различных этапах развития человеческого общества //Информатизация образования, 2005, №2, с.29.

hi şəkildə ötürüldülər. İnformasiyanın düzgün qavranılması və təhrif edilmədən ötürülməsi informasiya mədəniyyətinin ilk ünsürləri kimi çıxış edirdi. II informasiya inqilabı təxminən 5-6 min il bundan əvvəl yazının meydana gəlməsi ilə bağlıdır. Yazının və yeni informasiya daşıyıcılarının yaranması ilə ünsiyyət sferası və onun imkanları genişlənməmişdi. Artıq informasiya daşıyıcısı kimi - daş, heyvan dərisi, ağac və s. vasitələrdən istifadə edilməyə başlanmışdı. Heroqliflərin və hərflərin müxtəlif materiallar üzərində əks etdirilməsi və oxunmasına dair yaranan yeni bilik, bacarıq və vərdişlər primitiv də olsa informasiya mədəniyyətinin nisbətən formalaşmış yeni komponentlərinə çevrilmişdi.

III informasiya inqilabının əsası alman alimi Qutenberqin kitab çapı texnologiyasını ixtira etməsi ilə baş verdi. Kitab çapının təsiri altında bəşəriyyətin informasiya mədəniyyəti kitab işi mədəniyyəti, poliqrafiya, kitabxana-bibliografiya mədəniyyəti və s. kimi yeni komponentlərlə müntəzəm olaraq zənginləşmişdir. Bununla da informasiyanın çoxaldılmasına, yayılmasına, insanların informasiya mənbələrinə girişinə daha əlverişli şərait yaranmış, informasiya mədəniyyətinin texnoloji komponenti meydana gəlmişdir.¹

Çapçılığın kəşfindən təxminən 400 il sonra, elektrikin kəşfi dördüncü informasiya inqilabının əsasını qoymuşdu. Elektrikin kəşfi informasiyanın toplanması, saxlanması və ötürülməsinin texniki vasitələrin (radio, televiziya, audio, video) köməyi ilə avtomatlaşdırılmasına imkan yaratmışdı ki, bununla da informasiya mədəniyyətinin yeni komponentləri formalaşmağa başladı. Bəşəriyyətin informasiya tarixinin bu mərhələsi təkcə ümumbəşəri savadlılığa gətirib çıxarmamış, həmçinin informasiya mədəniyyətinin yeni səviyyəsi olan şəxsiyyətləri formalaşdırmışdı.² Bəşəriyyətin informasiya tarixinin yeni- elektron mərhələyə keçməsi V informasiya inqilabına səbəb oldu. İlk dəfə müasir rabitə vasitələri və elektron texnika əsasında istənilən bilik massivinə hər kəs üçün əlverişliyi təmin edən obyektiv texniki imkanlar mövcud olmuşdu. Yeni informasiya texnologiyalarının ictimai fəaliyyətə tətbiqi informasiyanın elektron formada hazırlanmasına, emalına, ötürülməsinə, toplanmasına və mühafizəsinə imkan yaratmış, eyni zamanda kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması üçün yeni imkanlar formalaşmışdır. XX əsrin sonlarında internetin sürətli inkişafı və baş verən

¹ Əliquliyev R.M., Mahmudova R.Ş. İnformasiya mədəniyyəti: mahiyyəti və formalaşdırılması problemləri // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2010, №1, s.14-22.

² Квитко А.Ю. Информационная культура личности // Научные ведомости. Серия Философия. Социология. Право, 2010, Выпуск 11, № 2(73), с. 165.

ictimai proseslər isə elektron inqilab adlanan altıncı informasiya inqilabına səbəb olmuşdu. Elektron inqilab informasiya texnologiyalarını dövlət orqanlarına, insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə kütləvi tətbiq etməklə “Elektron hökumət” adlanan yeni idarəetmə üsulunun yaradılmasına, sənədlərin “kağız dünyasından” rəqəmsal məkana keçirilməsinə, işin keyfiyyətinin və şəffaflığının artırılmasına, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına, vətəndaşların keyfiyyətli təhsil, tibbi xidmət və sosial təminatlar alması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yol açmış və elektron informasiya mədəniyyətinin əsasını qoymuşdu.

Beləliklə, bir sıra elmi mənbələrə isnad edərək əsaslandırılmışdır ki, informasiya mədəniyyəti kompyuter əsrinin törəməsi deyil, insanın ümumi mədəniyyəti və nitqin yaranması ilə meydana gəlmişdir. Kompyuter əsri isə “informasiya mədəniyyəti”nə yeni həyat vermiş və bir sıra tədqiqatçıların diqqətini onun formalaşması probleminə yönəltmişdir.¹

İkinci yarımfişil “Cəmiyyətdə informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılmasına elmi-metodoloji baxış” adlanır. Qeyd edilmişdir ki, informasiya mədəniyyəti müxtəlif funksional təyinatlı komponentlərdən ibarətdir: hüquqi-informasiya mədəniyyəti, dünyagörüşü və əxlaq mədəniyyəti, intellektual-elmi tədqiqat və zehni iş mədəniyyəti, leksik-dil, yazı və sənədləşmə tərtibatı mədəniyyəti, kommunikativ-ünsiyyət mədəniyyəti, kitab, oxu və ya mütaliə mədəniyyəti, müasir informasiya texnologiyalarından istifadə mədəniyyəti, biblioqrafik mədəniyyət. Bütün bu sadalanan mədəniyyətlər kontekstində şəxsin informasiya mədəniyyəti modeli formalaşır. Bu model 3 səviyyədə: cəmiyyətdə sosial informasiyanın mahiyyəti və xüsusiyyətləri haqqında biliklərin insan şüuruna daxil edilməsi-koqnitiv səviyyə; subyekt tərəfindən informasiya mübadiləsi mexanizminin qavranılması və insan fəaliyyətinin bütün proseslərində onun spesifik xüsusiyyətlərinin qeyd edilməsinin zəruriliyinin formalaşması-emosional-qiyətləndirmə səviyyəsi; subyekt tərəfindən cəmiyyətin informasiya resurslarından istifadə bacarıq və vərdislərinin əldə edilməsinə kömək-davranış səviyyəsi (real və potensial)-müfəssəl təhlil edilmişdir.² Müəyyənləşdirilir ki, bu gün informasiyalı cəmiyyət şəraitində informasiyanı qəbul edən, onu məqsədyönlü şəkildə istifadə edən, istənilən həcmli və müxtəlif tərkibli informasiyaların,

¹ Савчук Л.Н. Информационная культура на различных этапах развития человеческого общества // Информатизация образования, 2005, №2, с.30.

² Смагина Е.А. Проблемы формирования информационной культуры студентов. Балашиха: ИСЭПИМ, 2010, с.56.

biliklərin yaradılmasında iştirak edən yeni tip şəxsiyyət formalaşdırmaq olduqca vacibdir. Cəmiyyətin və şəxsiyyətin informasiya mədəniyyəti şəxsin fasiləsiz təhsil imkanını və qəbul edilmiş qərarlara dair onun məsuliyyətinin artmasını təmin etməlidir. Birinci halda informasiya mədəniyyəti biliklərin müstəqil inkişafına, fəaliyyət sahəsinin genişlənməsinə, hərtərəfli təhlil əsasında öz davranışlarının tənzimlənməsinə nail olan şəxsiyyətin sosial müdafiəsi vasitəsi kimi çıxış edir. İkinci halda isə informasiya mədəniyyəti insanın kortəbii fəaliyyətindən yəni, hər bir sahədə-iqtisadi, sosial, texnoloji və s. prinsipial qərarların yalnız bütün məlumatlar dərin təhlil edildikdən sonra verilməsinin qarantı kimi cəmiyyətin müdafiə vasitəsi olaraq çıxış edir.

Bütün bu deyilənlər nəzərə alınaraq bu yarımfəsildə Azərbaycanda informasiya mədəniyyətinin formalaşması istiqamətində mövcud problemlər aşkar edilmiş və onların həlli yolları araşdırılmışdır.

III fəsil “Azərbaycan kitabxanalarında informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılmasının müasir vəziyyəti və perspektivləri” adlanır və 2 yarımfəsildən ibarətdir.

“Kitabxanalar informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması sisteminə” adlı birinci yarımfəsildə müasir informasiya cəmiyyətində biliklərin idarə olunmasında, cəmiyyətlə-insan, insanla-informasiya arasında qarşılıqlı informasiya kanallarının yaradılmasında və əlaqələndirilməsində, ardıcıl olaraq təkmilləşdirilməsində, sürətlə islahatlar aparmaq və yeniləşmək vəzifəsi qarşısında dayanmış kitabxanalar təhlil edilmişdir.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müxtəlif tipli kitabxanaların informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında iştirakı elmi şəkildə təhlil edilərək tədqiq edilmiş, kitabxanalar informasiya mədəniyyətinin formalaşmasının əsas vasitəsi kimi tarixi inkişaf prosesində araşdırılmışdır. Həm paytaxtda, həm də region kitabxanalarında informasiya mədəniyyətinin formalaşması istiqamətində həyata keçirilən işlər tədqiq edilmiş, vahid informasiya mədəniyyəti konsepsiyasının yoxluğu nəticəsində mövcud problemlər aşkar edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, təhsil sisteminin və fasiləsiz təhsilin əvəzolunmaz tərkib hissəsi kimi kitabxanalar informasiya cəmiyyətinin formalaşması şəraitində istifadəçilərə ən azı digər kitabxanaların elektron kataloquna, elektron resurslarına, məlumat bazalarına, elektron jurnallara, multimediyaya resurslarına, elektron kitabxanalara giriş imkanı yaratmalıdır. Oxuculara xidmət prosesində isə qlobal informasiya resurslarının axtarışı, əldə edilmiş məlumatların düzgünlüyünün qiymətləndirilməsi, təhsil imkanlarının öyrənilməsinə yardım, virtual tədbirlərdə, internet-cəmiyyətlərdə iştirak təmin edilməlidir.

Bu yarımfəsildə təkcə kitabxanalar deyil kitabxanaçıların da informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması səviyyəsi tədqiqata cəlb edilmişdir. Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq göstərilir ki, elektron kommunikasiya dövründə kitabxanaçı təkcə kitab mühafizəçisi və oxucu sorğularını ödəyən mütəxəssis deyil, həm də yeni rəqəmsal texnologiyalar sahəsində mütəxəssis, informasiya mədəniyyətinin bələdçisi, kitabxana-informasiya sahəsində menecer və marketoloq olmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq kitabxana əməkdaşlarının peşəkar bilik və bacarıqlarının daim operativ genişləndirilməsi və prinsipial şəkildə yenilənməsinə zərurət yaranır. Odur ki, bu istiqamətdə də təklif və tövsiyələr öz əksini tapmışdır.

“Kitabxanalarda informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması vəziyyəti və inkişaf perspektivləri” adlı II yarımfəsildə oxucuların informasiya mədəniyyətinin səviyyəsini öyrənmək məqsədilə sosioloji tədqiqat aparılmış və nəticələr təhlil edilərək cəmiyyət üzvlərinin informasiya mədəniyyətinin səviyyəsi qiymətləndirilmiş, qabaqcıl dünya təcrübəsinə əsaslanaraq mövcud problemlərin həlli üçün təkliflər və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Qeyd olunmuşdur ki, ölkə, sosial qrup və şəxsiyyətlər səviyyəsində ölçülən rəqəmsal bərabərsizlik, təkcə sosial-iqtisadi deyil, həm də sosial-mədəni amillərin təsiri altında bir qədər azala bilər. Çünki informasiya mədəniyyəti olan şəxs informasiyaya tənqidi yanaşır və onu bacarıqla qiymətləndirir, informasiyanın keyfiyyətini müəyyən etmək üçün diqqətlə ölçüb-biçir. Informasiyanın doğruluğu, dəqiqliyi, aktuallığı, tamlığı və obyektivliyini dəyərləndirmək üçün ənənəvi və yeni prinsipləri bilməklə onlardan istifadə edir, xüsusi tələbatlarını ödəmək məqsədilə informasiyanı qəbul etmək, yenisiylə əvəz etmək və ya ondan imtina etmək barədə məntiqi və əsaslı qərar verir. Informasiyaya münasibətdə sosial məsuliyyət daşıyan şəxs informasiyanın əldə edilməsi, qiymətləndirilməsi və istifadəsi üzrə yüksək etik standartları əks etdirən prinsip və metodlar tətbiq edir. O, demokratik cəmiyyətdə informasiyaya bərabərhüquqlu əlyətərliyin əhəmiyyətini dərk edir, intellektual azadlıq prinsipləri və əqli mülkiyyət hüququna hörmətlə yanaşır, başqaları ilə informasiya problemlərinin həlli yollarının müəyyənləşməsində, həm şəxsən, həm də texnologiyaların köməyi ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq edir. Odur ki, əhəlinin informasiya mədəniyyətinin səviyyəsinin yüksəlməsi informasiya bərabərsizliyinin aradan qaldırılması yolunda mühüm amillərdən biri kimi qəbul edilməlidir. Xüsusən də bu regionlardan mərkəzə doğru prinsipi ilə yüksələn xətlə inkişaf etsə daha məqsədəuyğun olar.

Informasiya cəmiyyətində informasiya mədəniyyətinin inkişafı səviyyəsi üzrə aparılan araşdırmaya əsasən hazırda cəmiyyət üzvləri, xüsusilə də

gənclər arasında informasiya mədəniyyətinin inkişafının hələ başlanğıc mərhələdə olduğu göstərilmişdir. Hətta kompyuter və rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi və mənimsənilməsi səviyyəsi şəhər əhalisi arasında nisbətən qənaətbəxş olsa da, regionlarda bu səviyyənin aşağı olduğu müəyyən edilmişdir. Göstərilmişdir ki, əhali üzrə informasiya texnologiyaları və internet üzrə əhatə dairəsi kifayət deyil, hətta onların istifadəsi üçün xüsusi cəhd və maraq da yoxdur. İnformasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması metodlarının və sosiallaşmanın təsirli mexanizmlərinin yoxluğu şəraitində belə gənclər qrupunun informasiya yoxsulluğu kateqoriyasına keçid təhlükəsinin aktual olduğu da aşkar edilmişdir.

Mövcud problemlərin həlli istiqamətində kitabxanaların fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi, qabaqcıl dünya təcrübəsindən istifadə etməklə işin yenidən qurulması, cəmiyyət üzvlərinin informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün xüsusi sistemli, müfəssəl və davamlı fəaliyyət proqramının hazırlanması barədə tövsiyələr verilmişdir.

Nəticə hissəsində tədqiqatın yekunu olaraq əldə olunan əsas elmi-nəzəri və təcrübi nəticələr göstərilmiş, informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında kitabxanaların daha fəal iştirakına və roluna dair konkret tövsiyə və təkliflər təqdim edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı elmi işlərdə öz əksini tapmışdır:

Məqalələr

1. Abdullayeva A.T. İnformasiya mədəniyyətinin formalaşması və kitabxanalar //AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası, Elmi əsərlər, 2009, № 10, s. 75-80.
2. Abdullayeva A.T. Milli Kitabxana gənclərin informasiya mədəniyyətinin formalaşması sistemində //Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya:elmi nəzəri və praktik jurnal, 2009, № 1 (29), s. 84-90.
3. Abdullayeva A.T. Milli Kitabxananın bibliografik fəaliyyəti informasiya mədəniyyətinin formalaşması sistemində //Mədəni-maarif: elmi, metodiki, publisistik jurnal, 2011, № 6, s. 15-19.
4. Abdullayeva A.T. Azərbaycan kitabxanalarında elektron mühitin formalaşması və mövcud problemlər //Kitabxanaşünaslıq və informasiya:elmi nəzəri və praktik jurnal, 2011, №1(4), s. 98-103.
5. Abdullayeva A.T. Kitabxana reklamı informasiya mədəniyyətinin komponenti kimi // Kitabxanaşünaslıq və informasiya:Elmi nəzəri və praktik jurnal, 2012, №3 (9), s. 121-126.

6. Абдуллаева А.Т. Использование современных мультимедийных средств в азербайджанских библиотеках //Москва, «Вестник БАЕ», № 1, 2012, с. 50-54.
7. Абдуллаева А.Т. Библиографы как посредники в формировании информационной культуры читателей //Москва, Библиография, 2013, №3 (386), с. 30-34.
8. Абдуллаева А.Т. Электронные библиотеки в формировании информационной культуры //Сборники Президентской библиотеки, Вып. 4: Научные и организационно-технологические основы интеграции цифровых информационных ресурсов, СПб., 2013, с. 120-128.
9. Abdullayeva A.T. Azərbaycan Respublikasında informasiya mədəniyyətinin formalaşmasının müasir vəziyyəti və perspektivləri //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya:Elmi nəzəri və praktik jurnal, 2014, № 2 (35), s. 112-123.
10. Абдуллаева А.Т. Информационная культура студента в образовательном пространстве //Ташкент, Kutubxona.uz: Информационно-библиотечные технологии, №3(23), 2014, с. 27-30.
11. Абдуллаева А.Т. Библиотеки и информационная культура в контексте обучения //«Гілея», науковий вістник, Збірник наукових праць, Випуск 106 (№ 3), Київ, VHO Ukrayinska Akademiya Nauk, 2016, с.132-136.

Tezislər

12. Abdullayeva A.T. İnformasiya mədəniyyətinin formalaşmasında biblioqrafiyanın rolu //Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası doktorantlarının elmi konfransının materialları (Məcmuə): may, 2011-ci il, Bakı, Elm, 2011, s. 326-329.
13. Abdullayeva A.T. Regionlarda informasiya mədəniyyətinin formalaşmasında kitabxanaların rolu //“Kitabxanaçılıq-informasiya” fakültəsinin yaranmasının 65 illiyinə həsr olunmuş “Kitabxana-informasiya və nəşriyyat fəaliyyətinin müasir problemləri” adlı gənc tədqiqatçıların Respublika Elmi Konfransının tezisləri, Bakı, 2012, s. 28-31.
14. Abdullayeva A.T. İnformasiya cəmiyyəti və informasiya mədəniyyətinin formalaşması problemləri //Qloballaşma şəraitində kulturoloji innovasiyalar və sosial-mədəni inkişaf adlı beynəlxalq konfransın materialları, 21-22 dekabr 2012, Bakı, 2012, s. 474-477.
15. Abdullayeva A.T. Kitabxana reklamı informasiya mədəniyyətinin komponenti kimi //Azərbaycanda Ali kitabxanaçılıq təhsilinə başlan-

masının 65, Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin yaranmasının 50 illiyinə həsr olunmuş “İnformasiya cəmiyyəti və kitabxana-informasiya fəaliyyəti” mövzusunda Respublika Elmi Konfransının tezləri, Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2012, s.19-23.

16. Abdullayeva A.T. The role of information and communication technologies in the formation of information culture //3rd International Conference on Science and Technology, 17-18 June, 2013, London, p. 217-223.

17. Абдуллаева А.Т. Национальная Библиотека как центр формирования информационной культуры научных исследователей //Молодежь Украины в контексте межкультурной коммуникации. I Международная научно-практическая конференция, 2 апреля 2015, Днепропетровск, 2015, с. 252-256.

УЧАСТИЕ БИБЛИОТЕК В ФОРМИРОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА

РЕЗЮМЕ

Проблема формирования информационной культуры является чрезвычайно актуальной для современного азербайджанского общества и постоянно находится в центре внимания и исследования специалистов различных областей знания. Однако, вопрос роли и участия библиотек в формировании информационной культуры впервые всесторонне исследуется в данной диссертации. Неоценимые заслуги и значение библиотек в просвещении и формировании полноценного культурного общества рассматриваются в глубоком историческом аспекте.

Диссертация состоит из введения, 3 частей, заключения и списка использованной литературы.

Диссертация ставит перед собой следующие цели: на основе богатейшей научно-теоретической и методической литературы проследить истоки образования и формирования понятия информационной культуры, определить исторический путь развития, пройденный ею до выхода на новые рубежи эволюции современного информационного общества; определить роль и значение библиотек в формировании информационной культуры членов общества; обобщить новые методы работы в библиотечной сфере, дать представление о достижениях в деятельности библиотек, особенностях их развития на современном этапе; выявить успехи и насущные проблемы в библиотечной деятельности, обозначить оптимальные пути их решения.

Во **Введении** обосновывается актуальность темы, определяется объект и предмет исследования, говорится о целях и задачах работы, ее научной новизне, практическом значении, методах исследования и апробаций.

В **первой главе**, именуемой «Информационное общество: особенности и проблемы» в историко-юридическом аспекте рассматривается период становления и формирования в Азербайджане информационного общества, говорится о его особенностях и проблемах, о приоритетах государственной политики при его создании, о задачах информационной свободы и

информационной безопасности в общей системе культурно-исторических ценностей.

Вторая глава называется «Информационная культура и ее формирование». В ней с учетом исторического аспекта исследуются и обобщаются данные об информационной культуре и ее значении, рассматриваются основные компоненты и условия всестороннего развития информационной культуры личности. Охватываются исторические этапы становления и развития информационного общества: от примитивных форм до нынешнего времени, определяется роль революционных преобразований в информационной сфере.

Третья глава называется «Современные задачи и перспективы формирования информационной культуры в азербайджанских библиотеках». В ней с научной точки зрения всесторонне анализируются и исследуются современные задачи и перспективы формирования информационной культуры в азербайджанских библиотеках. Библиотеки представлены как основное средство формирования информационной культуры общества на исторических этапах развития.

В **Заключении** представлены итоги научно-теоретического и практического исследования, предлагаются рекомендации по более активному участию библиотек в формировании информационной культуры общества. Разрабатываются концепции: создания единого информационного общества, подготовки стандарта информационной культуры, формирования информационной культуры библиотечных работников, организации занятий по информационной культуре, образования отдельного отдела или сектора по рекламной деятельности библиотек, подготовки национальных ресурсов по вопросам информационной культуры в библиотеках и др. вопросы и предложения.

PARTICIPATION OF LIBRARIES IN FORMATION OF INFORMATION LITERACY OF SOCIETY

SUMMARY

The problem of formation of information literacy is extremely actual for the modern Azerbaijani society and is constantly in the spotlight and research of specialists in various fields of science. However, the question of the role of libraries in formation of information literacy is comprehensively investigated for the first time in this thesis. Invaluable merits and value of libraries for education and formation of full-fledged cultural society have been considered from deep historical point of view.

The thesis consists of introduction, 3 chapters, the conclusion and the list of the used literature.

The thesis has the following objectives: to study the origins of formation and development of the concept of information literacy based on the rich scientific-theoretical and methodical literature, to determine the historical way of development, which it passed until the evolution of the modern information society; to define the role and the importance of libraries for development of information literacy in society; to summarize new methods of work in this field, to create an idea about achievements in the work of libraries, especially about their development at the present stage; to reveal successes and actual problems in library activity, to identify the best ways of solution.

The actuality of the subject has been justified in the **Introduction** part. Besides it, this part defines the subject and object of research, talks about the purposes and problems of work, its scientific originality and practical value, methods of research and approbations.

In the **first chapter**, called "Information society: features and problems" is considered the period of foundation and formation of information society in Azerbaijan from historical aspects, it is about features and problems, about priorities of a state policy during its creation, about problems of information freedom and information security in the general system of cultural-historical values.

Chapter 2 is called "Information literacy and its formation". It investigates and summarizes the data about information literacy and its significance, studies the main components and conditions of all-round development of individual information literacy, taking into account

historical aspects. It covers historical stages of formation and development of information society: from primitive forms until the present time, it defines the role of revolutionary changes in the field of information.

The third chapter is called "Modern problems and prospects of formation of information literacy in the Azerbaijani libraries". It is scientifically analyzed and investigated thoroughly modern problems and prospects of formation of information literacy in the Azerbaijani libraries. Libraries are presented as the primary means of formation of information literacy of the society at historical stages of development.

Results of scientific-theoretical and practical research have been presented in the **Conclusion**, recommendations about more active participation of libraries in formation of information literacy of society are also offered. Developed concepts are: creation of common information society, preparation of the standard of information literacy, formation of information literacy for library staff, organization of classes of information literacy, creation of department or sector on advertising activity of libraries, preparation of national resources concerning information culture in libraries, other questions and offers.

Çapa imzalanıb: 27.02.2017
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

“Mütərcim” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ РУКОПИСЕЙ имени МУХАММЕДА ФИЗУЛИ**

На правах рукописи

АДИЛЯ ТАРИЕЛ ГЫЗЫ АБДУЛЛАЕВА

**УЧАСТИЕ БИБЛИОТЕК В ФОРМИРОВАНИИ
ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА**

3356.01 – Библиотечковедение, библиографоведение и книговедение

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по истории

Баку - 2017